

Mandel och nötter, tomater och gurka – ord i singular och plural

Ingrid Källström, universitetsadjunkt, svenska

Varje gång en studerande som inte har svenska som modersmål ska använda ett substantiv, måste denne ta ställning till numerus och species. I så gott som alla meningar finns det ett eller flera substantiv, så det blir många tillfällen till val. Det finns givetvis vissa grundregler att utgå ifrån när det gäller användandet av singularis och pluralis, men samtidigt finns det så många inneboende egenskaper i varje substantiv, så man måste nästan för varje enskilt ord lära sig hur numerus används. Att välja lämpligaste numerusform vid beteckningar på djur, blommor, livsmedel etc. är kanske inte så svårt för en modersmålstalare men för dem som har svenska som sitt andraspråk är det nästan omöjligt.

År 2002 är ett valår och höstens politiska blombukett kan bestå av prästkragar, rosor, blåklint, nejlikor, maskrosor och klöver. Det blir en färgglad bukett, men det är förhoppningsvis inte det som stör den språkmedvetne medborgaren. Trots att det är flera blommor av varje sort markeras inte alla arterna i plural. Det är inte en slump att *blåklint* och *klöver* står i singular. För *blåklint* finns en pluralform *blåklintar* även om den sällan används, men för klöver har jag inte i en enda ordbok hittat någon eller några pluralformer.

Det är svårt att hitta en förklaring till varför vi ibland föredrar singular framför plural. Men det är uppenbart att språket är nyskapande. Som symboler för de politiska partierna kan vi hitta både *blåklint* och *klöver* i plural.

Så är inte fallet, uniformsförbudet slår lika mot hakkors och folkpartistiska blåklintar (*Svenska Dagbladet* 1998)

Mitt i denna röd-grön-blå-gula röra av rosor, blåklintar, fyrklövrar och andra symboler (*Göteborgs-Posten* 1998)

Särskilt intressant tycker jag nybildningen av pluralformen *klövrar* är. Det är ofta inte så svårt att bilda plural av ett substantiv. Det finns några få mönster att välja mellan – särskilt för svenska ord. Utrum som slutar på *-er* eller *-el* får oftast *-ar* i plural: jfr *åker-åkrar*, *axel-axlar*, *cykel-cyklar*, *syster-systrar*. Så det är bara att böja på efter samma mönster. Upprepas sedan denna pluralform tillräckligt ofta blir den snart permanentad.

Blommor, pluraler och ordböcker

Överhuvudtaget är det svårt att veta vilka blommor som har en pluralform och vilka som inte har det. Generellt kan man säga att växter med små oansenliga blommor, ogräs och dylikt kan sakna pluralformer, medan växter som har stora, färgstarka och lätt urskiljbara blommor gärna har pluralformer. Nu är ju inte det svenska språket så konsekvent. Nästan alla blommor som slutar på *-a* får en plural i ordböcker antingen de är stora och vackra eller små och svåra att urskilja. Det verkar som om vi tycker att alla utrum som slutar *-a* skall ha en pluralform på *-or*. Numera säger vi inte bara *kolleger* utan även *kollegor*. Till och med en så konstig form som *schemor* kan man ibland få höra. Annars är ju pluralformen på *-or* förbehållen n-ord. Givetvis finns det undantag från den här pluralbildningen. Till exempel har varken *belladonna* eller *cikoria* någon pluralform. Det kan nog förklaras med att den ena är en medicinalväxt och den andra är använd som ett kaffesurrogat. I detta fallet är det av underordnad betydelse att blommorna är väl urskiljbara och färgstarka.

När det gäller de svenska blomnamnen verkar det som om de flesta svenskar, vare sig de är akademiker eller inte, vet om ordet förekommer i plural och vilken pluralformen är. Om vi skall välja intuitivt brukar vi lyckas att välja rätt för de svenska orden, men det är svårare när det gäller blommor med utländska namn. Om man vill tala och skriva korrekt svenska, är det bäst att slå upp dem i en ordbok. Där finns det oftast angivet om substantivet finns både i singular och plural och vilka de eventuella pluralformerna är. *Amaryllis* kan enligt SAOL (*Svenska Akademiens ordlista* över svenska språket) ha tre pluralformer: *amaryllis*, *amaryllisar* eller *amaryllier* medan tre andra ordböckerna bara tar upp en pluralform nämligen *amaryllier*. För *tussilago* finns två pluralformer: *tussilagor* och *tussilagor*. Men Bonniers svenska ordbok anger ingen pluralform och talar inte om

huruvida ordet kan användas i plural. Dessa två är inte de enda blommor som har olika angivelser i ordböckerna. Tyvärr är det kanske inte lättare att använda de svenska namnen på denna blomma. Vilket låter bäst? *Vägkanterna lyste gula av hästhov/ hästhovar? Vägkanterna lyste gula av hästhovsört/ hästhovsörter?*

Svenska grammatikor och singular och plural

Man kan fråga sig om det finns något system i svenska språket, när vi väljer singular- eller pluralform för flertalsbetydelse. I många fall är det nog så att det även är språkligt korrekt med plural, men att de flesta infödda svenskar använder singular. Att jag har börjat intressera mig för detta beror på att jag undervisar i svenska som andraspråk och val av singular för något som har flertalsbetydelse verkar mycket svårt att förstå och att använda naturligt av sådana som håller på att lära sig svenska.

Finns det då några grammatikor som tar upp det här problemet? Man kan väl säga att de flesta grammatikor berör men inte diskuterar eller förklarar detta problem.

Svårigheterna med att i en enskild mening välja rätt numerus av substantivet diskuteras endast kortfattat i de flesta grammatikor och då de gör det tar de upp endast de fall, där val av numerus skiljer sig åt i språk närbesläktade med svenskan, t.ex. engelskan. Någon mer omfattande grammatisk beskrivning av det svenska språk som talas och skrivs idag fanns inte förrän 1999 då *Svenska Akademiens grammatik* (SAG) kom. Det är ett digert verk på närmare 2 500 tättskrivna sidor. Men om användningen av singularis för flertal sägs det inte mycket.

Svenska grammatikor behandlar ganska tillfredsställande böjning, genus och deklinationstillhörighet hos substantiven och i stort sett överensstämmer deras syn på hur substantiven böjs. Substantivens genus och böjning är också lätta att slå upp i vilken ordbok som helst. Däremot kan det vara svårt att veta hur böjningsformerna ska användas. Inte heller i SAG går det att få mycket vägledning. Om numerusböjningens betydelse skriver SAG:

Den morfologiska distinktionen singularis: pluralis motsvaras av en semantisk skillnad ental: flertal. Liksom pluralen är morfologiskt markerad gentemot singularis, är den också semantiskt mer

specificerad. Pluralis måste med få undantag ange flertal, medan singularis används dels om ental, dels när ental – flertalsdistinktionen är upphävd eller i vissa fall också om flertal.

Av detta kan vi utläsa att man ibland använder singularis i flertal. Då är det intressant att veta när. Det är nu svårigheterna börjar. Den mest utförliga beskrivningen består bara av några exempel.

Singularis(...) föredras vid (a) de flesta beteckningar på vilda djur (inklusive fiskar): älg, räv, and, sill, torsk, (b) de flesta beteckningar på inhemska träd och buskar: björk, gran, bok, poppel, sälg, hassel, (c) många blommamn: blåklint, käringtand, kattfot, åkersenap, (d) många livsmedel: svamp, mandel, lök, potatis, gurka, frukt, korv, (e) en del byggmaterial: spik, skruv, nubbe, läkt, list. Pluralis (...) föredras i de flesta övriga fall: böcker, stolar, lögner, kor, palmer, rosor, vitsippor, nötter, morötter, tomater, rödbetor, köttbullar, bräder.

Vi ser här att det inte verkar vara något som helst system. Vi förväntar oss inte att hitta en müsli som innehåller *mandlar* och *nöt* utan *nötter* och *mandel*. Till en sallad kan du skära ner *tomater* och *gurka*, inte *tomat* och *gurkor*. Som tillbehör till köttet eller fisken kan du servera *potatis*, *palsternacka* och *morötter* inte *potatisar*, *palsternackor* och *morot*.

Det är lätt att hitta många fler exempel. Man kan ge sig ut och jaga *hjort*, *älg* och *kanin*, men man jagar inte gärna *apa* eller *råtta*. På vintern kan man *åka skridsko* men inte *åka skida*.

Måttsangivelser

I samband med måttsangivelser används både singular och plural.

Hon sprang 75 meter/kilometer/mil.

Hon köpte två hekto skinka, tre kilo potatis och två liter mjölk.

Det kostade 25 kronor och 50 öre.

Till armén inkallades 837 man.

Här ser vi att vid de vanligaste längd-, vikt- och rymdangivelserna använder vi singular, men när det gäller pengar måste vi vid *öre* använda singular, men vid *kronor* plural. Vid ålderdomliga måttsuttryck är det lika lexikaliserat t.ex. *fem tum*, *tretton fot*, *fjorton alnar*, *två famnar*, *sex skäppor*, *tre*

tunnor, tre ankare. För att uttrycka tid används bara plural: *två sekunder, tre minuter, fyra timmar.*

Men för vissa av dessa ord finns det också en plural som vi använder om vi vill utsäga något om måttsenheter.

Under julen gick jag bara upp två kilo men båda dessa kilon satte sig i midjan.

Det var tre tröttsamma kilometer till bergets topp.

De var 50 meter kvar till mål men de sista 10 metrarna var tunga.

Här kan det vara intressant att notera att de svenska och engelska språken skiljer sig åt fast de ju är mycket nära släkt. Med några få undantag måste i engelskan plural markeras vid räkneord och andra definitiver med flertalsbetydelse.

en meter	one metre	tio mil	ten miles
fem meter	five metres	ett hekto	one hekto
en kilometer	one kilometre	sex hekto	sex hektos
sju kilometer	seven kilometres	en liter	one litre
en mil	one mile	två liter	two litres

För att förstå hur det svenska språket fungerar måste man titta på substantiven ur olika aspekter: individuativ – dividuativ, genus, abstrakt – konkret, lexikaliserade förbindelser, måttsord, generisk betydelse, distributivitet etc.

Individuativa – dividuativa substantiv

De allra flesta individuativa substantiv har två numerus: singularis och pluralis. Numerus fastställer antalet om det finns ett eller flera exemplar av substantivet och anger skillnaden mellan ental och flertal. Vid en noggrannare angivelse av antal måste olika definitiver användas, framför allt räkneord. Andra exempel på definitiver är ord som *några, många, ingen, flera*. Singularen av ett individuativt substantiv betecknar något som utgör en helhet, dvs. är odelbart. Pluralen av ett sådant substantiv betecknar vanligen enheter som är klart avgränsade från varandra. Exempel på individuativa substantiv är *flicka-flickor; boll-bollar; tanke-tankar*. I många sammanhang är dock flertalsbetydelsen diffus, vilket bl. a. märks på inkongruensen: *Mobiltelefoner är populärt*.

Dividuativa substantiv kännetecknas av att de inte är räknebara och därför förekommer de normalt endast i singularis. Det de betecknar kan delas och sättas samman utan att förändras. Hur man än delar eller sätter ihop vin, margarin eller brons är resultatet ändå detsamma, nämligen vin, margarin eller brons. Vissa dividuativa substantiv kan emellertid individualiseras och då böjas i plural och ange ental eller flertal.

viner – det finns olika sorters vin

bronser – inte ämnet brons utan saker av brons

frukter – inte ett äpple + ett äpple utan ett äpple + en apelsin

många vatten – inte ämnet vatten utan t.ex. sjöar

skönheter – inte egenskapen skönhet utan de som har den

Användning av singularis i distributivt syfte

Låt oss se på exemplen *Pojkarna tog av sig mössan* och *Pojkarna lyfte bordet*. Det första exemplet är entydigt. Pojkarna har var sin mössa som de tar av sig. Här har *pojkar* distributiv betydelse. I det andra exemplet kan vi tolka det som att pojkarna var för sig eller tillsammans lyfte ett och samma bord.

Det första exemplet skulle också med precis samma betydelse kunna uttryckas *Pojkarna tog av sig mössorna* eller *Pojkarna tog av sig sina mössor*. I meningar som *Pojken/Pojkarna stod på ena benet, viftade på armarna och skakade på huvudet* används inga possessivpronomen och det ägda har bestämd form. Den bestämda formen används även om vi inte nämnt ben, arm eller huvud tidigare, eftersom alla människor i detta avseende ser likadana ut. I dessa fall använder svenskan strukturer som ofta väcker förvåning hos andraspråksinlärare och de tycker att det svenska språket inte är logiskt.

Jag slutar med några meningar att fundera över. De är hämtade från skriftliga uppgifter av förra terminens studenter. Finns det alternativa uttrycksformer? Skulle du ha uttryckt dig på samma sätt? Vad är det som gör att första och sista meningen blir tvetydig?

Till akuten kom tre patienter med hjärtinfarkter.

Jag har jobbat i butiker.

Annars kommer man att ha mycket svårighet i arbetet.

Jag har dålig kunskap i mandarin.

Irak hämtar kunskaper och läkare från utlandet.

Oerfarna läkare tar livet av sina patienter.